

Csutora Mária:
Környezeti kihívások és válaszok
Magyarország hozzájárulása a világ környezeti problémáihoz (1960-2005)
in: Rendszerváltás és Kádárkorszak, Kossuth Kiadó, 2008

Magyarország világtörténeti szerepének része, hogy inkább tekinthető-e a természeti értékek jó gazdájának és megőrzőjének, vagy a méretéhez képest aránytalanul nagy a hozzájárulása a globális problémákhoz. A média azt sugallja, hogy hazánk bár nem eléggé fejlett, de gazdagodó állam, amely környezettudatossága folyamatosan emelkedik. Ez a kép jórészt félrevezető, azon a téves elképzelésen alapul, amely példaképként Európa fejlettebb államait állítja elének, s minden problémánk és eredményünk a velük való összehasonlítás során ítéltetik meg. Az a kérdés sokszor fel sem vetődik, hogy vajon az Európai Unió államainak jelenlegi fogyasztási szintje és az azzal együttmozgó környezetterhelés fenntartható-e vagy egyáltalán igazolható-e egy globális perspektívából nézve: biztosítható-e akár a magyar életszínvonal a Föld minden polgára számára.

Valójában a különböző történeti időszakokban a környezetvédelmi teljesítmény olykor éppen ellentétesen alakult az ország gazdasági teljesítményével, sőt a világpolitikában betöltött szerepének megítélésével. Az elmúlt 50 évet tekintve Magyarország környezetterhelése a gazdasági átmenet korában (1989-1995) volt a legalacsonyabb. Ezt megelőzően az egészségügyi problémákat okozó helyi és regionális szennyező anyagok magas szintje tette érezhetően kellemetlenné életünket, miközben az ország hozzájárulása a globális környezeti problémákhoz kisebb volt, mint a nyugat-európai országoké. Ma a kihívást az jelenti, hogy képesek leszünk-e környezeti mutatóinkat javítani a gazdasági növekedés időszakában is.

A tanulmány áttekinti hazánk környezeti helyzetét és a globális problémákhoz való hozzájárulását a rendszerváltást megelőző időszakban, az átmenet idején és az ezredforduló környékén, majd ezt követően a várható tendenciákra vonatkozóan fogalmaz meg felvetéseket. A vizsgálódás fókuszában elsősorban gazdasági, a környezetterhelés változása mögötti okokat próbáljuk feltárni. Eközben olykor rövid kitérőket és utalásokat teszünk a társadalmi mozgalmak szerepére, a jogi szabályozásra vagy a politikai döntéshozatalra vonatkozóan, azonban ez csak illusztráció jellegű, semmi esetre sem törekedhetünk a tanulmány adta keretek között a teljességre. A mozgalmak szerepére vagy a jogi szabályozásra vonatkozóan kiváló cikkek állnak az érdeklődők rendelkezésére.¹ Célunk inkább a főbb környezetvédelmi és gazdasági tendenciák feltárása, és néhány közkeletű téveszme megcáfolása.

Az államszocializmus időszaka

Nehezen élhető környezet

Eltekintve az első erdővédelmi törvényektől, amelyek az erdőirtások nyomán már a 18-19. században megszülettek, a környezetvédelem, mint mozgalom, az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában az 1960-as és 1970-es években alakult ki, s ekkortájt adták ki az első környezetvédelmi jogszabályokat is. Az időpont nem véletlen. A környezetvédelem társadalmi problémává ééréséhez nem volt elég a modern ipari termelés kialakulása, az általa okozott szennyezés mértékének radikális megemelkedése, hanem arra is szükség volt, hogy a fejlett világ túljusson a mindennapi túlélés küzdelmein. Ki kellett heverni a világháború

¹ A környezetvédelmi mozgalmak szerepével kapcsolatban lásd pl. Szirmai (1999), Sólyom (1985), Vári (1997), Szabó (1985a b.) cikkeit, a joggal kapcsolatban pedig Sajó András (1987) és Bándi Gyula (1994) írásait.

okozta sebeket, s a gazdagodás olyan fokára lépni, amikor az embereket már nemcsak az élelmiszerellátás, a ruházkodás és lakhatás problémái gyötrik, hanem az életminőséghez tartozó magasabb szintű szükségletek is érdeklik, amelyekhez a természet szeretete igénye is tartozik.

Jogi szabályozás: alibi törvény és puha határértékek

A környezetvédelmi jogszabályok kiadása tekintetében – a közhiedelemmel ellentétben – Magyarország nem volt lemaradva a világhoz képest. 1964-ben kiadták a IV.törvényt: A vízügyről, 1973-ban megjelent az 1/1973. MT: A levegő tisztaságának védelméről (összehasonlításként a híres amerikai Tiszta Levegő Törvénye 1970-ben jelent meg), s 1976-ban megjelent a II.tv: Az emberi környezet védelméről. 1973-ban – feltehetően a Stockholmi konferencia hatására – megalakult a Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium Területfejlesztési Főosztályán belül a Környezetvédelmi Osztály. Az időzítésben tehát nem maradtunk el a világ vezető országaitól. Mások voltak azonban a jogszabályok kiadásának motivációi, és azok célja is. Míg a nyugati országokban alulról jövő társadalmi nyomás hatására alkották meg a szabályozást, addig nálunk „felülről szervezett” akció keretében egy-egy befolyásos személyiség és sokszor a nyugati minták másolása húzódott meg a háttérben.

A Környezetvédelmi Lexikon nem véletlenül nevezi az 1976. évi II. törvényt „alibitörvénynek”: a törvény fő célja az volt, hogy legyen, nem pedig az, hogy konkrét intézkedések alapjául szolgáljon. Mutatnunk kellett népünknek, hogy nemcsak a kapitalista országok foglalkoznak a környezetvédelemmel, hanem mi is, sőt jobban. Fontosnak tartották ugyanakkor, hogy a környezetvédelem ne veszélyeztesse a magasabb rendű termelési célok teljesítését.² A 70-es években a törvények ugyanakkor nem voltak közvetlenül végrehajthatók, hanem csak a részleteket tartalmazó végrehajtási rendeletek útján. Ezekben szerepelt az, hogy mely hatóság felelős az ellenőrzésért, az egyes tevékenységek határideje, szankciói, stb. A környezetvédelemben ezek kiadására sokat kellett várni még a törvény megszületése után is, különösen egyes területek maradtak hosszú időn át lefedetlenül (pl. a veszélyes hulladékokra vonatkozó rendelet 1981-ben készült el, a talajra és a felszín alatti vizekre vonatkozó szabályozás pedig csak jóval a rendszerváltás után került szabályozásra).

1. táblázat: Részlet az 1976 évi II. törvényből

4. § (1) A környezetvédelem feladata, hogy az emberi környezet megóvását és tervszerű alakítását elősegítse, a környezetre veszélyes szennyeződések, ártalmak és más károsodások okait felismerje, azok megelőzésének, csökkentésének, illetőleg megszüntetésének módját és feltételeit megállapítsa és a társadalom érdekeinek megóvásával érvényre juttassa.

(2) A környezetvédelmi feladatokat fokozatosan, a népgazdasági tervvel összhangban, társadalmi jelentőségük szerinti sorrendben, a népgazdaság fejlődésével és erőforrásaival arányosan kell megvalósítani. Elsősorban azokat a környezetvédelmi feladatokat kell elvégezni, amelyek az ember életének és egészségének alakulására kedvezően hatnak.

(3) A környezetvédelmi feladatok ellátását a termelés növelésével és az életszínvonal rendszeres emelésével is össze kell hangolni.

² Köszönettel tartozom Takáts Attilának, az ÉVM Környezetvédelmi Osztályának alapító tagjának az időszakra vonatkozóan adott értékes információkért.

2. táblázat: A legfontosabb környezetvédelmi jogszabályok az államszocializmus idején

- 1961. VII.tv: Az erdőkről és vadgazdálkodásról (végrehajtási rendelet: 73/1981)
- 1964. IV.tv: A vízügyről (végrehajtási rendelet: 32/1964 Korm.)
- 40/1969. Korm: A szennyvízbírságról
- 1976. II.tv: Az emberi környezet védelméről
- 1/1973. MT: A levegő tisztaságának védelméről
- 19/1974.ÉVM: A légszennyezési bírságról
- 56/1981. MT. A veszélyes hulladékokról
- 1982. IV. A természetvédelemről (8/1982. Végrehajtási rendelet)
- 12/1983. MT: a zaj- és rezgésvédelemről (17/1984 Eüm)
- 2/1981.OKTH: veszélyes hulladék bírság
- 1/1982. OKTH: A védett- és fokozottan védett növény- és állatfajokról
- 3/1983. OKTH: Szennyvízbírságról
- 4/1983.OVH: Csatornabírságról
- 21/1986. MT A levegő tisztaságának védelméről

3. táblázat: A környezetvédelem országos irányítása

1973 október:	megalakul az Építésügyi- és Vízügyi Minisztérium Területfejlesztési Főosztályán a Környezetvédelmi Osztály
1975 február:	megalakul az Országos Környezetvédelmi Tanács
1977 október:	Létrehozzák az Országos Környezetvédelmi és Természetvédelmi Hivatalt
1987. december:	létrejön a Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztérium

A jogszabályok által előírt határértékek az Európában legszigorúbb német szabályozást tükrözték, sőt helyenként még drasztikusabb elvárásokat fogalmaztak meg. A szocialista Magyarországnak a környezetvédelmi jogszabályok tekintetében is jobbnak kellett mutatkoznia, mint a kapitalista Nyugatnak. A szabályozás fő eszköze a bírságolás és a környezetvédelmi alapból nyújtott támogatás volt.³ Az előírások kikényszerítése viszont nem történt meg: A határértéket túllépők számára a bírságok elenyészők voltak, s az ellenőrzések szórványosak.. A 4/1986 (VI.2.) OKTH rendelkezés például foglalkozott azzal az esettel is, ha az üzem a légszennyezési határértéket több mint százszorosan (sic!) meghaladja, s ebben az esetben is csak emelt összegű bírság kiszabására volt lehetőség, az üzem bezárására nem. Ráadásul a kiszabott pénzbüntetésnek nem volt gazdasági hatása egy olyan rendszerben, ahol minden vállalat állami tulajdonban volt, a nyereséget, ha volt elvonták, a veszteséget ha volt, kipótolták. Ha a bírság növelte a veszteséget, akkor ennyivel többet kapott a cég később vissza. Az állam az egyik zsebéből a másikba rakta a pénzt. A környezetvédelemben a képmutatás dominált.

A korszakot a mennyiségi szemlélet – a termelés növelésének idealizálása, olyan fejlődési mutatószámok alkalmazása mint az energiafelhasználás vagy az egy hektárra jutó műtrágya felhasználás stb. – és a nehézipar egyoldalú fejlesztése jellemezte, a környezetszennyezést a termelés mint szükséges jó kellemetlen, de szintén szükséges mellékhatásának tekintették. Az előállítandó áruk mennyiségét felülről, pénz helyett

³ Ábrahám 1988.

mennyiségi egységben, vagyis tonnában állapították meg, ami nagy tömegű, de kis teljesítményű gépek előállításához, energia- és alapanyag pazarláshoz, valamint környezetszennyezéshez vezetett. A környezetvédelmi problémák elsősorban akkor kaptak figyelmet a politikai vezetés részéről, ha már súlyosan és közvetlenül veszélyeztették az emberek egészségét (Metallochemia bezárása, a víz tisztasága), vagy ha a környezetszennyezés visszahatott a gazdaságra (a Balaton rossz vízminősége már a nemzetközi turizmust veszélyeztette).

A szennyezés fő forrása az ipari termelés – azon belül is a nehézipar. A légszennyező anyagok közül igen magas volt a savas esőket okozó, valamint a téli szmog összetevőjét jelentő kéndioxid koncentrációja. Ez az anyag több ezer kilométert is megtesz a levegőben, mielőtt leülepszik, s Magyarország többet „exportált” belőle, mint amennyit kívülről kapott, vagyis hozzájárult más országok savasodási problémáihoz is. Igen magas volt a mérgező szénmonoxid és a fotokémiai szmogot alkotó nitrogénoxidok koncentrációja. Ipari területeink és nagyvárosaink levegője sokszor volt szinte átlátszatlan, füstködös. A legrosszabb a helyzet az 1980-as évek elején volt, ezt követően csökkent a szénfelhasználás aránya az energiahordozókon belül (földgázprogram), s így mérséklődött a kibocsátott szennyezőanyagok mennyisége. (Kerekes 2002)

Az energia és víz árát dotálták, jellemző volt a pazarló felhasználás, a nagyobb energia- és vízfelhasználás pedig magasabb légszennyezettséget és vízszennyezést eredményezett.

Talajainkat és vizeinket a szennyvízkibocsátás növekvő szintje és az átgondolatlan műtrágyázás terhelte. (Sántha 1990) A műtrágyát a növények csak meghatározott arányban képesek felvenni (a szén: nitrogén: foszfor aránynak 102:16:1-nek kell lennie), az ettől eltérő arányokban kijuttatott kemikáliák kimosódnak, és élővizeinkbe kerülnek. Minthogy azonban a műtrágya felhasználás magas fokát a fejlettséggel azonosították, így azt ösztönözték és dotálták, és ebben az összefüggésben nem volt értelme a takarékoság hangsúlyozásának.

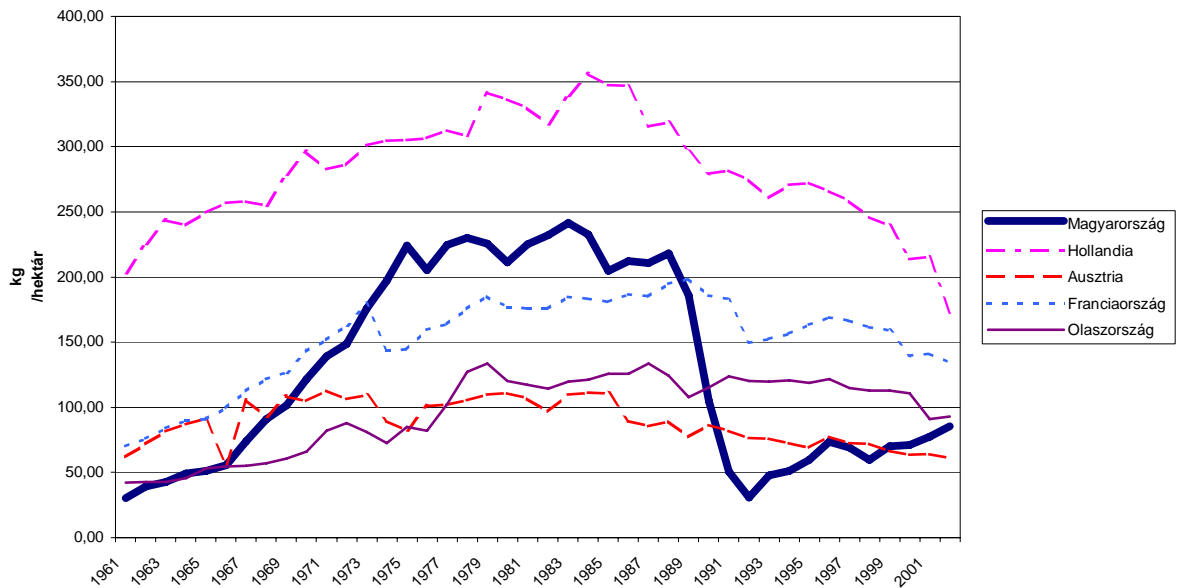
A vezetékes ivóvízellátásba kapcsolt háztartások száma folyamatosan növekedett, de azt nem követte ilyen ütemben a csatornázás kiterjesztése, vagyis ún. közműolló alakult ki. A csatornába nem került szennyvíz sokszor nem került megfelelő kezelésre, hanem a földbe szivárgott, és a felszín alatti vizek nitrátosodását eredményezte.⁴

1. ábra: Magyarország műtrágyahasználatának változása⁵

⁴ ., Láng 1990., .Szlávik 1990., Bulla 1989

⁵ UNEP/DEWA/GRID letölthető adatbázis alapján

Magyarország egységnyi mezőgazdasági területre jutó műtrágyafelhasználása

A Balaton vízminősége 1975-től kezdve kezdett lényegesen romlani, s kb. ebben az időszakban volt a legmagasabb a műtrágya felhasználás is országunkban, meghaladta sok nyugat-európai országét, bár soha nem érte el a legmagasabb hollandiai szintet. A Balaton vízminőségének romlása azonban a turizmuson keresztül közvetlenül is visszahatott a gazdaságra, ezért 1983-ban átfogó programot kezdtek, amely a csatornázást, szennyvíztisztítást, a Kis-Balaton visszaállítását, iszapkotrást is magában foglalta. Ennek eredményeként a Balaton vízminősége 2000-re újra elérte az 1975-ös szintet.⁶

Mint már említettük a helyzet a 80-as évek elején volt a legrosszabb, s feltételezhetően a magas szennyezettségnek szerepe volt abban, hogy a várható élettartam enyhén csökkenni kezdett. Különösen a felnőtt férfiak életkilátásai rosszabbodtak: 1966-ban egy 30 éves férfi még várhatóan további 42 évig, vagyis 72 éves koráig él, 1985-ben viszont már várhatóan nem éri meg a 68 éves kort.⁷ Mindez elsősorban a levegőszennyezés emelkedő szintjének volt betudható, ami rontotta a krónikus betegségben szenvedő emberek életkilátásait. Az OKTH megállapítása szerint ugyanis „a férfiak – a nőkénel magasabb – tüdőrák halálozása területenként párhuzamosságot mutat az ipari foglalkoztatottság mértékével.”⁸

Nagy volt a régiók, sőt Budapesten a városrészek közötti különbség is. A KSH 1986-os kiadványában dr. Józán Péter azt írta, hogy „a születéskor várható átlagos élettartamot tekintve a „legjobb” II. és a „legrosszabb VII. kerület közötti differencia olyan nagy, mint egy igen fejlett ipari ország: a Német Szövetségi Köztársaság és a kevésbé fejlett országok csoportjába tartozó Szíria férfi népességének halandósági szintje közötti különbség”.⁹ Budapestet levegő-egészségügyi szempontból a Sajó völgye követte, a harmadik helyen az észak-dunántúli iparvidék (Tatabánya, Oroszlány és a Dunakanyar, Dorog), negyedik helyen a

⁶ Somlyódi 2003.

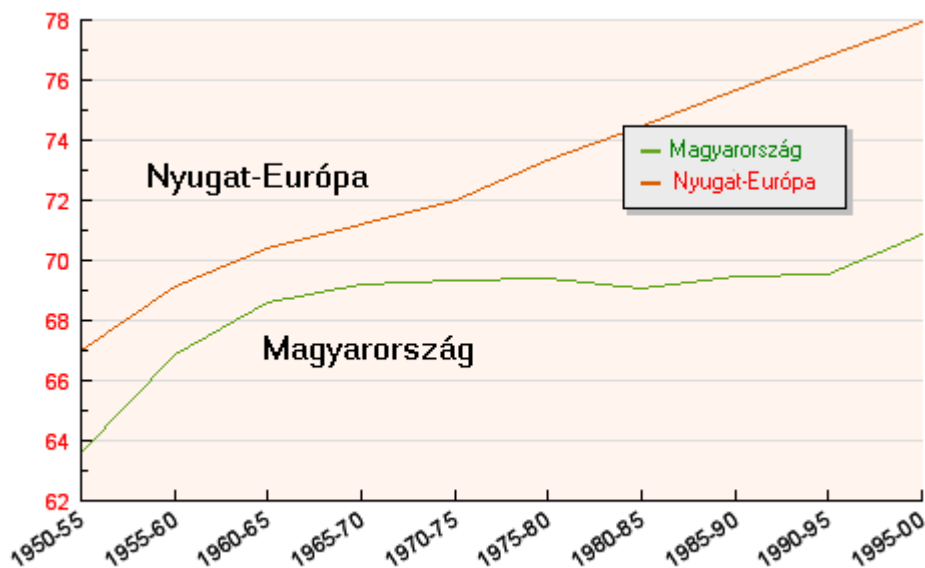
⁷ Forrás: KSH: Halandósági vizsgálatok 5., Budapest, 1988.53. old.

⁸ OKTH: A környezetvédelem VII. ötéves tervi fejlesztési koncepciója, Budapest, 1985.

⁹ Idézi: Dr. György Lajos, in: Vita környezetünk állapotáról és a tennivalókról, 3. part, 1990, 3. szám., 35. old.

közép-dunántúli iparvidék, (Várpalota, Ajka), míg ötödik helyen Baranya állt. Ez ugyan az ország területének csak 8%-át tette ki, de itt élt a népesség 40%-a.¹⁰

2. ábra: Várható élettartam alakulása Magyarországon¹¹

A hírünk a világban meglehetősen rossz volt. „Közép-Európa erősen iparosodott régiói a világ legszennyezettebb területei közé tartoznak.”¹² Perman at al. könyve ugyanakkor elismeri, hogy „Közép-Európa sok része viszonylag tiszta maradt, pl. a különböző hegyi területek, Észak-kelet Lengyelország, a határterületek, amelyek lakatlanok voltak a hideg háború alatt.”

A szennyezés magas szintjében a gazdaságban uralkodó centralizáció, a mennyiségi szemlélet és a termelés fetiszizálása egyaránt szerepet játszott. Utóbbi tényező a nem termelő, infrastrukturális beruházások – ide tartoztak a környezetvédelmi berendezések is – elhanyagolásához vezetett. A döntési mechanizmusok centralizációja ugyanakkor nem tette lehetővé, hogy az érintett közösségek tiltakozzanak a szennyezés magas szintje miatt. A környezetvédelmet a termelés mint közjó elkerülhetetlen melléktermékének tekintették.

Társadalmi mozgalmak

Nyugaton a környezetvédelem jogi szabályozása az egyre erősödő társadalmi mozgalmak hatására született meg a 60-as évek elején, s 1972-ben és 73-ban megalakultak az első zöld pártok is.¹³ Nálunk az államszocializmusban nem volt lehetőség a mozgalmak

¹⁰ Uo. 36. old.

¹¹ UNEP/DEWA/GRID letölthető adatbázis alapján

¹² Roger Perman, Yue Ma-James McGilvray: Natural Resource & Environmental Economics, Longman,

London és New York, 1996.

¹³ A legelső zöld párt az 1972-ben Óceániában alakult „United Tasmania Group” volt. Európában először Nagy-Britanniában alakult nemzeti szintű zöld párt 1973-ban. A Német Szövetségi Köztársaságban 1977-ben alakult meg a Környezetvédő Párt.

megszületésére ebben az időszakban. A környezetvédelemben a 70-es években csak „felülről szervezett” társadalmi szervezetek léteztek, melyek fő feladata a társadalom mozgósítása volt a központilag kijelölt feladatokra. Jól tükrözi a vezetés elképzelését a társadalom szerepvállalásáról a környezetvédelem VII. ötéves tervi fejlesztési koncepciója.

„Az állami szervek törekvéseinek széleskörű megismertetésével, s a törekvések megvalósításához a társadalmi támogatás biztosításával, a munkahelyi vagy lakóhelyi kollektívák mozgósításával, a Hazafias Népfront, a szakszervezeti szervek és a KISZ jelentősen hozzájárult a tervidőszak környezetvédelmi eredményeihez. ...A következő tervidőszakban mind a társadalmi szervek, mind a különböző egyesületek, öntevékeny lakossági csoportok szerepének növelése szükséges, hiszen a társadalmi közreműködés politikai és gyakorlati eredményei nélkül a tervidőszak környezetvédelmi célkitűzései nem valósulhatnak meg.”¹⁴

Az első társadalmi mozgalmak mégis – vagy éppen ezért- oly módon születtek meg, hogy a hivatalos társadalmi szervezetek vagy a szakmai szervezetek „önállósították magukat”, s nem elégedtek meg a fentről meghatározott célok érdekében való tevékenykedéssel. A Balaton érdekében szerveződött meg talán először a szakmai közvélemény és érte el, hogy átfogó programot indítsanak a tó vízminőségének javításáért. (Persányi, 1991) Az eocén programnak, vagyis a szénbányászatnak a karsztvizekre és hévizekre gyakorolt negatív hatásai – a tatai Öreg-tó, a Hévízi tó vagy a tapolcai Tavasbarlang veszélyeztetése –ugyancsak megbolygatták a szakmai közvéleményt. (Nikodémus at al.1987.)

A 80-as években aztán sorra jelentek meg a spontán környezetvédelmi mozgalmak. 1984-re datálható a Gabcikovo-Nagymarosi Vízlépcső ellen tiltakozó Dunamozgalm kibontakozása, a Szársomlyó hegy elbányászása elleni mozgalom és a dorogi veszélyeshulladék-lerakó elleni helyi tiltakozás is. (Sólyom, 1985-1986). Ebben az időszakban a környezetvédelem már nem volt „reménytelen vállalkozás”, a szársomlyói ügyben pl. sikerült kompromisszumot kicsikarni, s hosszú évek után végül a Dunamozgalm is az építkezés felfüggesztéséhez vezetett. A környezetvédelmet ugyanakkor körülöngte az „ellenzékieskedésnek”, a tilosban való tévelygésnek és a rendszer elleni burkolt tiltakozásnak a szelleme. Talán éppen ezért volt éppen ezekben az években a legnagyobb mozgósító ereje. A 80-as évek végén a politikai rendszer elleni tiltakozás egyik kevésbé „veszélyes”, indirekt formájaként jelent meg, és olyan tömegeket is maga mellé állított, amelyek nem annyira a környezet miatt aggodásukat, mint általános politikai tiltakozásukat kívánták ilyen módon kinyilvánítani. A politikai vezetés ezt pontosan érzekelte, és az 1988-as Bős-Nagymarosi tüntetés kapcsán komoly „számháború” indult meg a kormánypárti és a „független” sajtóban a tüntetésen részt vevők számára vonatkozó becslések tekintetében.

A globális szennyezés

Annak ellenére, hogy a 70-es és 80-as években nehezen élhető környezetet teremtettünk, a globális környezeti problémákhoz való hozzájárulásunk az alacsonyabb fogyasztási szint miatt a Nyugat-Európai országoké alatt maradt.

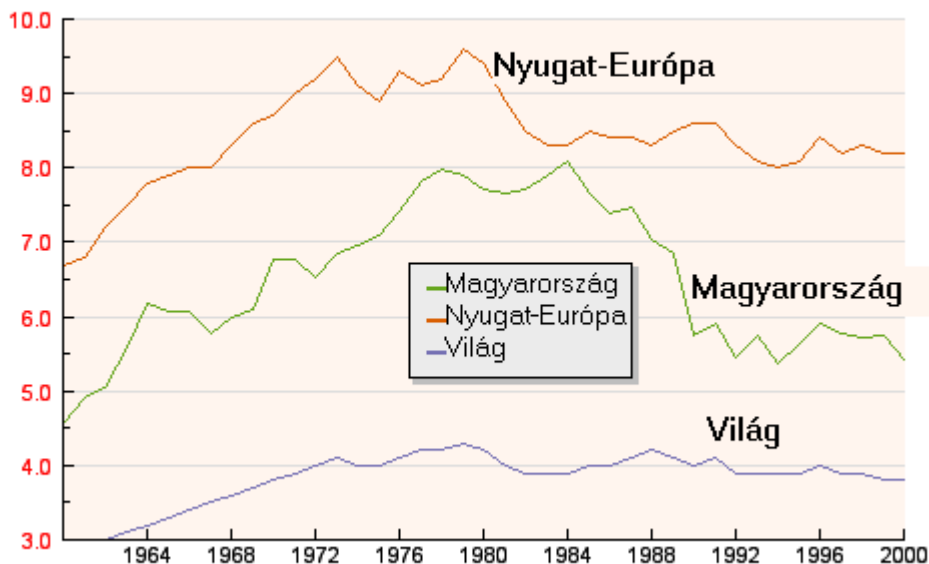
A fosszilis energiahordozók – szén, kőolaj, földgáz – használatának növekedésével radikálisan nőtt az éghajlatváltozást okozó széndioxid kibocsátása is, azonban még a csúcsevet jelentő 1984-ben sem érte el Nyugat-Európa egy főre eső széndioxid kibocsátásának szintjét. Nem volt hatékony a magyar gazdaság, az ország termelési szintjéhez képest igen szennyezően működött (magas volt a szennyezés/GDP arány). Az alacsonyabb fogyasztási szint a nyugat-európaihoz képest viszont így is kisebb globális terhelést jelentett több tényező tekintetében is, mint pl. üvegházgáz kibocsátás vagy a termelt hulladékok

¹⁴ Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal: A környezetvédelmi VII. ötéves tervi fejlesztési koncepciója, Budapest, 1985.

mennyisége. Egyedül a savas esőket okozó kéndioxid terhelésével járultunk hozzá a világ problémáinak súlyosbitásához.

3. ábra: A széndioxid egy főre eső kibocsátása Magyarországon és a világon – fosszilis energiahordozókból¹⁵

Egy főre eső CO2 kibocsátás fosszilis energiahordozókból

Összességében azt mondhatjuk, hogy a rendszerváltás előtti időszakot a termelési hatékonyság hiánya, a GDP szintjéhez képest magas szennyezés kibocsátás jellemezte, amely elsősorban a helyi környezet állapotában érezte a hatását.

A fogyasztási oldalon ugyanakkor a takarékoság volt inkább a jellemző, a vásárlásokban magasabb volt az élethez elengedhetetlenül szükséges cikkek aránya a divatcikkekhez és a luxusfogyasztáshoz képest. Kiss Károly ezt a következőképpen fogalmazza meg: „Korábbi fogyasztásunkat annak viszonylag kis társadalmi jövedelem-differenciák mellett megvalósuló alacsony szintje jellemezte. Fejlett vasúti- és tömegközlekedés, fejletlen automobilizmus, a „dobd el” termékek alacsony aránya, „fejletlen” csomagolási technika voltak a további jellegzetességek”¹⁶ A tömegközlekedés magas szintje, a fejlett hulladék begyűjtési kultúra –MÉH-ek, iskolai akciók, visszaváltható üvegek –, a többször használatos csomagolóeszközök elterjedtsége olyan értékek környezetvédelmi szempontból, amelyeket érdemes lett volna átmenteni.

Az átmenet ideje (1989-1995)

Hazánk komoly környezeti teherrel érkezett a rendszerváltás időszakába, olyannyira, hogy az már egyes üzemek privatizációs lehetőségeit is rontotta, vagyis visszahatót a gazdaságra is.

Problémát jelentettek az illegális hulladéklerakók, az üzemek területén felgyülemlett veszélyes hulladék és talajszennyeződés, illetve hogy 1981 előtt – a veszélyes hulladék

¹⁵ Forrás: UNEP/DEWA/GRID adatbázis alapján

¹⁶ Kiss 2003.

rendelet kiadását megelőzően – bármilyen, ma veszélyesnek minősülő hulladék is kerülhetett kommunális lerakóba. Ugyanakkor ipari üzemeinknek új befektetőkre volt szükségük ahhoz, hogy életben tudjanak maradni, végre tudják hajtani azt a szükséges technológiaváltást, amellyel képesek lesznek állni a versenyt a KGST üvegburáján kívül is. Az akkumulálódott veszélyes hulladékért a potenciális új tulajdonosok természetesen nem kívánták viselni a felelősséget. Nehézipari vállalataink jelentős része csődbe ment, mások csak különleges trükkökkel voltak eladhatóak (TVK, Nitrokémia), s voltak olyan is (Budapesti Vegyiművek), amelyek jelentős állami segítséggel tudtak életben maradni. A BVM pl, 1,2 milliárd Ft vissza nem térítendő támogatást kapott a garéi hulladékok kezeléséhez.

4. táblázat: Privatizáció és környezet

A LEHEL privatizációjára szolgáló Tulajdonrész Vételi Szerződést 1991 április elsején írta alá az Állami Vagyonügynökség és az Elektrolux és mintegy 5 Md Ft-ról szólt, s a szerződésben az ÁVÜ felelősséget vállalt az ismeretlen mértékű környezeti károk felszámolására. Ez a felelősség nem volt sem időben, sem anyagi értelemben korlátozva. Az adás-vétel megtörténte után az Elektrolux átvilágítást végeztetett a területen, és a károk helyrehozatalának költségeiért a számlákat benyújtotta az ÁVÜ-nek, amelyek lassan meghaladták a komplett vételár összegét.

A TVM-et csak három részre bontva sikerült privatizálni. A mosóport előállító egységet megvette a Henkel, a festéküzemet a Holland Colonis, míg a vegyi üzem az 550 millió m³ veszélyes hulladék felszámolásának kötelezettségével együtt állami kézben maradt. A hulladékok eltávolítására nem voltak meg az anyagi források, így azok továbbra is a lerakóban maradtak.¹⁷

Annak ellenére, hogy a helyzet tragikusnak tetszett és riasztóan hatott a befektetőkre is, meg kell jegyezni, hogy a veszélyes hulladékok felgyülemelésének problémáját nem lehet egyszerűen és pusztán a szocializmus „nyakába varrni”. Valójában minden iparosodott ország hasonló tünetekkel nézett szembe, sőt minél hamarabb kezdte el az iparosodást, annál komolyabbak voltak ezek a gondok. Márpedig ez a folyamat 100-150 évre is visszamegy, amihez képest elenyésző az a legfeljebb egy évtizedes késés, amivel veszélyes hulladék rendeletünk elmaradt a fejlett országok jogi szabályozása mögött. Az Egyesült Államokban pl. a mai napig küszködnek a „Brown Field”-ekkel, vagyis a lezárt és gazdátlanul maradt ipari üzemek után hátramaradt elszennyeződött területekkel, melyekre senki nem óhajt újabb üzemeket építeni félve az esetlegesen elkerülő újabb környezetvédelmi problémáktól, és az abból fakadó felelősségtől. Mindez az újabb és újabb zöldmezős beruházások irányába mutat, miközben a szennyezett területek kikerülnek a gazdaság körforgásából. Magyarországon mindössze annyi volt az újdonság, hogy a privatizációt levezénylő intézményekben nem számoltak azzal, hogy a környezeti károk elhárításának költsége ilyen nagyságrendű lesz, kevesebb tapasztalattal rendelkeztek, mint az érdeklődő befektetők, akik otthon esetleg már hasonló problémákkal álltak szembe és jogászaik tudták milyen módon védekezhetnek a felelősség ellen. Mindez a privatizáció kezdetén nagyon előnytelen szerződések megkötését eredményezte (LEHEL), mivel az ÁVÜ korlátlanul vállalta a később előkerülő környezeti károk helyreállítási költségeit. Az új vevő természetesen nem volt érdekelt abban, hogy a problémákat a lehető leghatékonyabb módon oldja meg. Később – ahogy gyűltek a tapasztalatok – már ésszerűbb szerződések születtek.

Az átmenet idején megfogalmazódtak olyan félelmek (Csermely, Kaderják 1994.), miszerint az országunkba bevonuló működő tőke a természet degradációjához fog vezetni,

¹⁷ Csanádi, Pácsi 1998., Kerekes, Kindler 1997.

mivel elsősorban azon iparágak üzemének a betelepítése várható, amelyeket nem tűrtek meg hazájukban a környezetvédők. A mozgalmak egyenesen ökológiai gyarmatosításról beszéltek az 1992-es országos találkozójukon.¹⁸ Ezek a várakozások azonban nem voltak igazolhatóak, mivel a bejövő technológiák –ha nem is a legfejlettebb nyugati szintet képviselték – még elavultságukban is sokkal jobbak voltak, mint amit leváltottak itthon. A befektetők egyszerűen nem tudtak olyan rossz és szennyező technológiát behozni, mint amelyet itt találtak. Bár nem zárható ki, hogy egyes üzemek otthonról menekültek ide, a technológiai megújulás összességében véve pozitívan hatott: ugyanazt a terméket kevesebb energia- és anyagfelhasználással és kisebb szennyezőanyag kibocsátással állítottuk elő: javultak a GDP egységére vonatkozó fajlagos mutatóink.

A gazdasági átmenet kezdetén tehát csődbe ment a nehézipar, s átalakult a gazdaság szerkezete is: csökkent a nehézipar és villamosenergia-ipar szerepe, nőtt szolgáltatási szektor hozzájárulása a nemzeti termékhez. Visszaesett a gazdaság általános teljesítménye, csökkent a GDP, ami az energiafelhasználás valamint a szállítási ágazat és az abból fakadó légszennyezés csökkenését eredményezte. Mindennek eredményeként környezeti „ajándékhatás” jött létre: a levegő, a vizek, a talajok jórészt kitisztultak. A hagyományos légszennyező anyagok kibocsátása erősen visszaesett, a kéndioxid egy főre eső kibocsátása pl. 1990 és 1995 között 30%-al csökkent, és javult vizeink minősége is. A víz és energia árának emelkedése az ezekkel való takarékosagra ösztönzött, az energiafelhasználás csökkenése pedig azt eredményezte, hogy játszva túlteljesítettük az üvegházgázok kibocsátásának csökkentésére vállalat nemzetközi kötelezettségeinket. Minthogy a műtrágya és növényvédőszer árát az állam már nem dotálta, s a gazdaságok nem tudták a korábbi szinten megfizetni, az átmenet idején felhasználásuk mintegy hetedére esett vissza, kitisztultak talajaink, ma egészségesebb zöldségféléket-gyümölcsöket tudunk előállítani, s javult élővizeink minősége is. Ezek a változások nagyon rövid időn belül – kb. öt év alatt – lezajlottak. Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy a 90-es évek elején tapasztalható „tisztulási folyamat” nem valamilyen tudatos környezetvédelmi politikának, hanem a legszennyezőbb ipari vállalatok gazdasági ellehetetlenülésének és a gazdasági szerkezetváltásnak volt köszönhető. Valójában a magyar törvényhozásnak annyi új jogszabályt kellett elfogadnia, hogy – bár rekord ütemben dolgozott – a 90-es évek közepéig nem is jutott ideje a fontosabb környezetvédelmi rendelkezések megalkotására vagy aktualizálására. Az új környezetvédelmi törvény megszületésére is 1995-ig kellett várni.

A globális légszennyezőanyagok közül az éghajlatváltozásért felelős széndioxid kibocsátása a gazdasági visszaesésnek és a technológiaváltásnak köszönhetően csökkent. Az ózonbontásért felelős freonok és halonok visszafogása pedig nem okozott nagy „érvágást” a magyar gazdaságnak, mivel ezeket nem itthon állították elő, és magas költségük miatt importból származó felhasználásuk soha nem volt magas. 1994-ben a halonok, 1996-ban pedig a freonok importját tiltották meg, s ezzel hazánk teljes mértékig megfelelt nemzetközi kötelezettségeinek.

A környezetszennyezés – elsősorban a levegőszennyezés – visszaesésének jelentős szerepe van abban, hogy ismét elkezdett nőni a várható élettartam (lásd 4. ábra). Ez a folyamat már 1985-ben megindult, amikor is a gázprogramnak és Paks belépésének köszönhetően csökkent a kéndioxid kibocsátás, s folytatódott akkor is, amikor a gazdaság a legrosszabb állapotban volt, csökkent a GDP, növekedett a munkanélküliség és a szegénység. Csakhogy éppen a gazdaság visszaesése miatt következett be a szennyezés oly mértékű visszaesése, amely tovább javította a lakosság életkilátásait.

¹⁸ A környezetvédő, természetvédő és zöld mozgalmak országos találkozájának állásfoglalásai, Környezet és Fejlődés, 1992/1.

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk időszakában ugyanakkor lelassult a javulás az egészségre ártalmas szennyezések kibocsátását illetően, és előtérbe kerültek a csatlakozás szempontjából lényeges területek.¹⁹

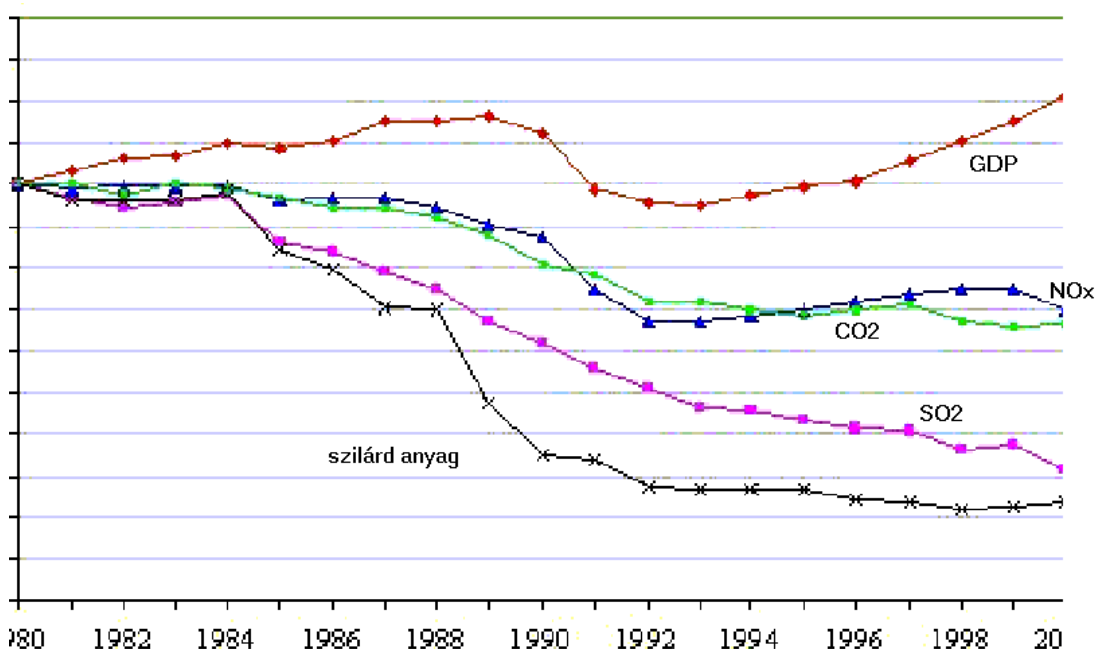
Jogi szabályozás

Az 1995-ös környezetvédelmi törvényt követő időszakban már tudatosan törekedtek a jogszabályalkotók arra, hogy új törvényeink és rendeleteink EU konform módon kerüljenek megfogalmazásra.

Az átmenet után – az európai csatlakozás előtt (1996-)

1996-tól kezdve a gazdaság ismét növekedési pályára állt. Ez azt a nyilvánvaló veszélyt hordozta magában, hogy a termelés és fogyasztás emelkedésével együtt ismét megindul a természet degradációja. A korszak nagy kihívása volt, hogy a fogyasztási szint emelkedése mellett is képes lesz-e megőrizni országunk kedvező környezeti mutatóit. Jelenleg úgy tűnik, hogy a főbb szennyező anyagok kibocsátása elvált a gazdasági növekedéstől, vagyis képesek voltunk oly módon növelni a gazdagságot, hogy a környezetszennyezés nem nő, hanem csökken.²⁰

4. ábra: A légszennyezőanyag-kibocsátás és a GDP szétválása, 1980-2001²¹

¹⁹ Részletesen ír erről: Kerekes Sándor: A magyar gazdaság környezeti teljesítménye az átmenet korában, MTA doktori értekezés, Bp. 2002. május és Kerekes Sándor-Kiss Károly: Környezetpolitikánk az EU-elvárások hálójában, Agroinform Kiadóház, Bp. 2001.

²⁰ Lásd:részletesen Bársonyi Krisztina - Széchy Anna: Környezeti elemek minősége és minőségének, K stabilitása, Budapesti Corvinus Egyetem Környezettudományi Intézete, Budapest, 2004. és Nemcsicsné Zsóka Ágnes- Németh Patrícia: Gazdasági tevékenységek környezeti hatásai, Budapesti Corvinus Egyetem Környezettudományi Intézete, Budapest, 2004.

²¹ Magyarország főbb környezeti mutatói, Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, GRID, Bp. 2003.

5. táblázat: Fontosabb jogszabályok az időszakban

1995. évi LVI. Törvény a környezetvédelmi termékdíjról
1995. évi LVI. Törvény a vízgazdálkodásról
1995. évi LXXXI. Törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről
1995. évi LXXXII. Törvény az ENSZ Éghajlatváltozási keretegyezmény kihirdetéséről
1996. évi LIII. Törvény a természetvédelemről
1996. évi LIV. Törvény az erdőgazdálkodásról és az erdő védelméről
1997. Nemzeti Környezetvédelmi Program elfogadása
1999. évi LXXIV. Törvény A katasztrófák elleni védekezés irányításáról, szervezetéről és a veszélyes anyagokkal kapcsolatos súlyos balesetek elleni védekezésről
2000. évi XLIII. Törvény a hulladékgazdálkodásról
2001. évi XCVII. Törvény: a Magyar Köztársaságnak az Európai Környezetvédelmi Ügynökségben és az Európai Környezeti Tájékoztató és Megfigyelő Hálózatban való részvételéről szóló Megállapodás kihirdetéséről

A csatlakozási tárgyalások során felmerült témák közül az Európai Unió a környezetvédelmet ítélte meg a legkritikusabban. Kerekes Sándor nagydoktori értekezésében (Kerekes 2002) rámutat, hogy ez az elmarasztalás nem annyira a magyar környezet állapotának vizsgálatán, mint inkább az intézkedéseknek a más országokéval való összehasonlításán alapult. A magyar környezet állapota ugyanis ebben az időszakban európai mértékkel mérve átlagosnak, egyes területeken – pl. a talaj minősége, biodiverzitás – pedig kifejezetten jobbnak mondható. Az összehasonlítás alapja azonban a jogi szabályozás és az abból következő intézkedések színvonala volt, és ez utóbbi tekintetben kétségtelenül voltak elmaradásaink.

Az európai csatlakozással kapcsolatos várakozások a nemzetközi és Uniós kérdések előtérbe kerülését hozta, míg háttérbe szorultak olyan problémák, amelyek megoldása számunkra nagyobb jelentőséggel bírnának. Pl. aránytalanul nagy erőfeszítéseket igényelt és sokszor nem a szakmailag legésszerűbb módon valósul meg a csatornázás teljes körűvé tétele, vagy a hulladékok szelektív gyűjtésének megszervezése az Uniós előírásoknak megfelelően. Ugyanakkor az egészségre legártalmasabb szennyező anyagok kibocsátásának csökkentése háttérbe szorult. A számunkra fontos Kis-Balaton rendszer befejezésére, az utolsó ütem megépítésére – amely összekapcsolná a két Balatont – nem maradtak anyagi erőforrások, azt csak a csatlakozás után, már Európai Uniós támogatással fogják befejezni.

Az átmenet után még egyes szennyező anyagokra vonatkozóan folytatódott a kibocsátások csökkenésének trendje, ugyanis még mindig nem zárult le a technológiák cseréje, és az újabb, modernebb technológiák ugyanazt a terméket kevesebb szennyezőanyag kibocsátás mellett képesek produkálni. Pl. a ma az 1300 m³-es gépjárművek menetteljesítménye meghaladja a szocializmusban státuszszimbólumnak számító 1500 m³-es Zsigulik teljesítményét, és mindezt 8-10 l helyett 6 l-es üzemanyag fogyasztás nyújtják. Az üvegházhatású gázok és a szmog képződését segítő illékony szerves anyagok kibocsátása ezzel arányosan csökken. Ennek hatására az ipar szennyezése tovább mérséklődött.

A háttérben ugyanakkor már megindultak azok a folyamatok, amelyek a fogyasztói társadalom térhódításával jellemezhetőek, s a globális szinten jelentkező terhelések növekedése irányába mutatnak. Jellemzői, hogy indokolatlanul sokat fogyasztunk a termékekből, nagy a gazdaságon áthaladó anyag- és energiaforgalom, amely a környezet túlhasználatahoz vezet.

- Az alapvető szükségleti cikkek aránya csökken az összfogyasztáson belül, növekszik az élethez nem elengedhetetlen, „luxus” jellegű fogyasztás

- A fogyasztási javak és szolgáltatások területén tapasztalható a javak egyre korlátozottabb időre való tervezése, a „beépített elavulás”, amely további fogyasztásra sarkall
- Az egyén szabadságának növekedése, a szociális háló kiépítése miatt csökken a családtól való függőség, terjednek a „töredécsaládok”, és csökken az átlagos háztartások mérete,
- A mobilitás növekedése (nő a gépjárműállomány és az utaskilométerek száma) a légszennyezés és az üvegházkibocsátás egyik legfőbb forrása.
- Növekszik a lakások mérete és nő a felhasznált energia mennyisége (légkondicionálás terjedése, tartós használati cikkek számának növekedése, háztartásonként több TV, számítógép, újabb tartós fogyasztási cikkek, mint pl. mosogatógép és szárítógép terjedése)
- Az élelmiszerek intenzív mezőgazdaságból származnak, vagyis igen magas a műtrágya- és növényvédőszer felhasználása, magas az ipari inputok aránya.
- Növekszik a turizmus, az emberek otthonuktól távol töltik el szabadidejüket, ami ismét csak a közlekedésből származó szennyezés növekedése irányába hat.
- Nő a hulladékok mennyisége, terjednek az „eldobó”, egyszer használatos csomagolások.
- Nő a várható élettartam, csökken a gyermekek száma, öregszik a társadalom.

Kocsis Tamás felhívja a figyelmet arra, hogy egyes társadalmi folyamatok önmagukban is a környezet terhelését okozzák. „Előbb a nagycsalád, majd maga a család hullott elemeire (a fejlettnek nevezett ipari országokban inkább, másutt egyelőre kevésbé), az emberek egyre inkább úgy élik le az életüket, hogy nem képesek (nem akarnak) másokkal tartós életszövetségre lépni...mindez magában is jelentősen növeli a fogyasztást, hiszen mindenki külön fogyaszt, mindenkinek külön-külön kell megteremtenie a saját komplett egzisztenciáját.”²² Két különálló lakásban élő felnőtt pl. sokkal többet költ fűtésre és ezzel sokkal inkább hozzájárul az üvegház kibocsátáshoz, mintha egy fedél alatt élnének. Az Európai Unió régi tagállamaiban (EU15) 1997 és 2001 között, tehát mindössze 4 év alatt több, mint 3 százalékkal nőtt a háztartások száma.

Amíg tehát az ipari szennyezés visszaesett az átmenet előtti időszak 20-40 százalékára, addig a lakossági és közlekedési szennyezés – a mélypont után – ismét növekedésnek indult. A fentiek hatására átrendeződött a szennyezés források szerinti megoszlása. Míg az átmenet előtt az ipar volt a fő szennyező, addig a rendszerváltás után a lakosság és a közlekedés vette át ezt a szerepet. Az iparban ugyanis részben a szerkezetváltás miatt, részben az új technológiák bevezetése következtében nagyban csökkent a szennyezés. A lakosság – miközben egyre környezettudatosabb, szelektíven gyűjti hulladékait és tiltakozik az újabb gyárak építése ellen – azonban egyre inkább követi a nyugati fogyasztási mintákat. Bár itt is csökkent az energia- és vízfelhasználás, de sokkal kisebb mértékben, mint az iparban, s az utóbbi időben ismét növekedésnek indult. A közlekedés-szállítás ágazat – amely a legfőbb levegőszennyező – pedig csak az utóbbi években esett némiképp vissza az igen magas benzinárak hatására. A lakossági szennyvízkibocsátás ma négyszer akkora, mint az ipari. Terjed a légkondicionálás, a nagyfogyasztású háztartási gépek – szárítógép, mosogatógép –, háztartásonként ma már több televízió és számítógép is található, amelyek energiafogyasztása az iparénál jobban felelős az üvegházgázok kibocsátásáért. Minthogy a szocializmusban a gépjármű igen kívánatos és nehezen elérhető eszköz volt, ma a lakosság erején felül is törekszik arra, hogy beszerezze ezt a jószágot. 1980 és 2000 között ennek megfelelően megduplázódott a gépjárműállomány (KVM 2003) Elmúltak azok az idők, amikor a

²² Kocsis Tamás: Tér és teljesség, in: Kovász, 2005. Tavasz-Tél.

környezetvédelmi felelősséget a füstölő gyárakra terhelhettük. Mindennapi szokásainktól függ, hogy milyen környezetben és milyen jövőbeli kilátásokkal élünk.

A jövő nagy kérdése, hogy a hazánkban is növekvő környezettudatosság milyen mértékben képes kompenzálni a fogyasztói társadalom terjedéséből származó növekvő környezetterhelést. Félő, hogy miközben európai ráhatásra terjednek a pozitív példák - szelektív hulladékgyűjtés, energiatakarékos izzók és berendezések használata, napelemek alkalmazása -, közben átvesszük azokat a fogyasztási szokásokat is.

Társadalom és környezetvédelem

A környezetvédelem a rendszerváltás után elvesztette azt a báját, amelyet éppen csak eltűrt volna, és rendszerellenes színezete kölcsönzött neki az átmenet idején. Míg 1993-ben az Eurobarométer felmérése szerint a lakosságnál a környezetvédelem a 4. helyen állt a problémák rangsorában – csak a munkanélküliség, a gazdasági helyzet és a szegénység előzte meg –, addig a 2004-es felmérés szerint „visszaesett” a 10. helyre. Mindez ugyanakkor megfelel az európai trendeknek, az Unió régi tagországaiiban ugyanilyen hátra szorult a kérdés. A szembetűnő és különösen zavaró helyi szennyezési problémák látványosan csökkentek és kb. 20 éve nem volt nagyobb ipari katasztrófa sem, amely a környezetvédelemre irányította volna a közvélemény figyelmét. A hosszú távon, látenszen jelentkező globális problémákról – éghajlatváltozás, biodiverzitás csökkenése, sivatagosodás, stb. – pedig a térbeli és időbeli diszkontálás miatt²³ nehezebben veszünk tudomást.

Magyarországon – és az EU összes új tagállamában – ugyanakkor a mai napig nagyobb a környezetvédelmi érzékenység, mint az EU15-ben. Az Eurobarométer²⁴ 2004-es felmérésében feltette a kérdést, miszerint „milyen mértékben befolyásolja a környezet minősége az Ön életét?” A kérdésre a Magyarok 82%-a felelte azt, hogy nagyon vagy meglehetősen, s az első 10 magas értéket adó ország között csupán egy szerepelt az EU régebbi tagállamai közül. Hasonlóképpen a magyar válaszadók az EU átlagánál többen (mintegy 90%-uk) gondolták azt, hogy a politikusoknak a környezetvédelmet ugyanolyan súlyú kérdésként kell kezelniük, mint a gazdaságpolitikát vagy a társadalompolitikát. Ez nyilván annak köszönhető, hogy még mindig élénken emlékszünk azokra az évekre, amikor a levegőszennyezés vagy felszíni vizeink minősége jelentősen hozzájárult rossz közérzetünkhöz. Valószínűleg a szocializmusból hátramaradt berögződéseinknek és múltbeli tapasztalatainknak köszönhető ugyanakkor, hogy az EU15-höz képest sokkal kevésbé érezzük személyes felelősségünket a szennyezésért. A magyarok nagyobb arányban gondolják azt, hogy a káros anyagok kibocsátásért elsősorban a vállalati szféra a felelős, miközben intézkedéseket a kormánytól várnak. Ez szintén régebbi tapasztalataink extrapolálására és paternalista hagyományaink továbbélésére vezethető vissza. Mint ahogy az előbbieken már elemeztük, valójában a lakosság és a kommunális szféra hozzájárulása a problémákhoz ma már nagyobb, mint az ipari üzemeké, ráadásul a szabályozás szempontjából a lakosság sokkal nehezebben megközelíthető, mint a vállalatok.

A környezetvédelmi magatartást tekintve csak súlyponti és témánkénti eltérések vannak az EU15-höz képest. A magyar és a többi új tagállamokbeli polgárok még valamivel lelkesebben is gyűjtik szelektíven a hulladékot, s hazánk polgárai pedig sokkal inkább állítják azt, hogy akkor is környezetbarát terméket vesznek, ha azért valamivel többet kell fizetni (43% szemben az EU 15 29%-ával). A nagyobb csomagolások, koncentrált, vagy másodkézből árusított termékek iránt szintén nagyobb itthon az érdeklődés. Ugyanakkor a gépkocsikhoz mint státusszimbólumhoz való rejtett vonzódásunk megnyilvánul abban, hogy a nyugat-európaiakhoz képest többen utasítják el nálunk a tömegközlekedést, noha annak

²³ A diszkontálás környezetvédelmi következményeiről lásd Kerekes Sándor –Kindler József: Vállalati környezetmenedzsment, Aula, 1997.

²⁴ Special Eurobarometer 217 „Attitudes of European citizens towards the environment”

nagyobb hagyományai vannak nálunk. A háztartási energiával való takarékoság kevésbé népszerű, mint az EU 15-ben (33% hajlandó erre, szemben az EU 15 42%-os arányával), noha annak ára radikálisan emelkedik.

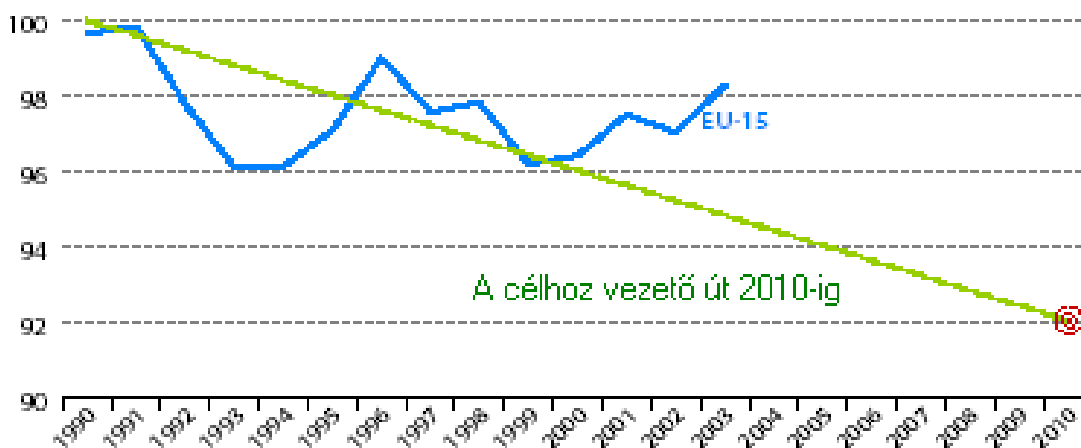
Összességében véve azt lehet mondani, hogy a magyar lakosság környezeti érzékenysége még meg is haladja az EU régi tagállamaiét, sőt több területen környezettudatosabb magatartást is tanúsít. Hazánkban ugyanakkor az emberek még nem érzik át saját tevékenységük hatását – amelyet pl. a közlekedésen, az energiafogyasztáson keresztül gyakorolnak. A környezetről elsősorban még mindig a légszennyezés, az ipari katasztrófák és a vízszennyezés jut eszükbe, a globális kérdésekért (éghajlatváltozás, biodiverzitás, fogyasztási szokások, természeti erőforrások kimerülése, a közlekedés jelenlegi módja) való felelősségérzetük még kialakulatlanabb, mint a régi tagországokban.

Környezetszennyezésünk nemzetközi összehasonlításban

Ha szennyezéskibocsátásunk mai szintjét a z EU15 tagállamokéval hasonlítjuk össze, akkor azt mondhatjuk, hogy a helyi szennyezéseket tekintve átlagosak vagy jobbak vagyunk, míg a globális kibocsátások tekintetében határozottan a kevésbé szennyező országok közé tartozunk. Ha ugyanezeket a kibocsátásokat összehasonlítjuk a világ átlagával, akkor viszont a gazdag szennyező országok közé tartozunk.. A tendenciákat tekintve a helyi jellegű szennyezések csökkenése még nem állt meg, a globális problémákat okozó kibocsátások növekedése viszont már megindult.

Az EU-15 tagállamai valójában nem tudnák a Kyoto-i vállalásaikat sem teljesíteni az új tagországok nélkül, mivel széndioxid kibocsátásuk az utóbbi években ismét növekedésnek indult. Az új tagországok alacsonyabb kibocsátásai ellensúlyozni tudják a régi államok kedvezőtlen tendenciáit.

5. ábra: Az EU-15 üvegházgáz kibocsátása és a célhoz vezető út²⁵

Az EUROSTAT adatai alapján hulladék kibocsátásunk alatta marad mind az EU15, mind pedig az EU25 átlagának, és növekedési üteme is csak fele volt a régi tagországokénak az utolsó 9 évben. Igaz, ez az érték még sokat változhat akkor, ha a kommunális hulladék szervezett gyűjtése teljesebb körűvé válik. A háztartási energiafogyasztás az 1993-1995 közötti időszakban volt a mélyponton, s az utóbbi években emelkedik, bár kisebb mértékben,

²⁵ European Commission: Measuring Progress Towards a More Sustainable Europe, 2005.

mint akár az EU15-ben, akár az EU25-ben. Ez az üvegházgázokkal kapcsolatos vállalásaink szempontjából (Kyoto-i egyezmény) bír a legnagyobb jelentőséggel.

Egy ország környezeti terhelésének jó mutatója ún. ökológiai lábnyoma, vagyis az a terület, amely egy ország által termelt áruk és energia megtermeléséhez, valamint az általa kibocsátott szennyezőanyagok közömbösítéséhez szükséges. Ha ez a lábnyom nagyobb, mint az adott ország területe, akkor ez azt jelenti, hogy magas fogyasztási szintjét mások kárára, a más országok erőforrásainak használatával éri el. Egy adott ország környezetének tisztasága oly módon is biztosítható, ha az összes szennyező módon terhelt árut importálja, veszélyes hulladékait pedig exportálja, vagyis más nációk természeti feltételeinek rovására. Az tehát, hogy Magyarországon és az Európai Unióban jelentősen csökkent a helyi jellegű szennyezés, nem feltétlenül jelenti azt, hogy a fenntartható fejlődés útjára léptek.

A világon ma minden polgárra kb. 1,8 ha jutna életfeltételei biztosításához, de természetesen ez az érték országonként eltérő. Magyarországon 2,1 ha a biokapacitás, polgáraink ökológiai lábnyoma ehhez képest 3,5 ha. Az ökológiai deficitünk tehát -1,4 ha/fő, míg 1996-ban ez az érték még csak -0,5 ha/fő volt. Miközben tehát a helyi jellegű szennyezési problémákat felszámoltuk, aközben növeltük ökológiai deficitünket. Már mai fogyasztási szintünket is a mások kárára való terjeszkedés jellemzi.²⁶ Globális mértékkel mérve nem a szegények, hanem a gazdagok, és nem a környezetkímélő, hanem a környezetterhelő nemzetek közé tartozunk.

Most és ezután

Európához való felzárkózásunk és a gazdasági növekedés szükségessége ma hallgatólagos egyetértés tárgyát képezi. A helyi környezetvédelmi problémák (levegőszennyezés, vízszennyezés, talajszennyezés) csökkentése terén nagyot léptünk előre. Globális perspektívából szemlélve azonban Magyarország így is a túlságosan gazdag és túlságosan szennyező államok sorát gyarapítja.

Megindultak azok a folyamatok, amelyek a globális környezeti terhelés növekedéséhez vezethetnek. Az Európai Unió csatlakozás az egyes környezetvédelmi részterületeken javít, a fogyasztási mintát tekintve azonban inkább ront a helyzeten.

Azt, hogy egy országban egy adott pillanatban a fogyasztás mennyire környezetszennyező, nemcsak az határozza meg, hogy mennyire magas a lakosság környezettudatosságának szintje, hanem sokkal inkább az, hogy a társadalom milyen életmódot és fogyasztási mintákat követ. Kiss Károly lesz vajon igaza aki azt írja: „Alaptalan ábránd maradt az az elképzelés, hogy a korábbi szocialista rendszer alacsonyabb fogyasztásban, a tömegközlekedésre és a vasútra épülő mobilitásban megnyilvánuló (szükség teremtette), kétségtelenül környezetbarátabb értékrendjét az újkeletű demokráciával párosítva át lehet menteni valamifajta zöld harmadik útba.”²⁷ Vagy a technológia terén még meglévő lehetőségeket oly módon tuja kihasználni, hogy a hatékonyság növelésével kompenzálja a fogyasztás növekedéséből származó hátrányokat? Esetleg a lakosság környezetvédelmi érdeklődésére építve sikerül a gazdaságot elmozdítani egy kevésbé környezetterhelő, mégis emberközpontú fejlődés irányába? Vagy a hagyományos trendeken alapuló elemzést egy évtizeden belül felülírja egy újabb trendtörés, amely az olajkorszak végét és egy másfajta erőforrásokon alapuló újabb korszak kezdetét jelzi? Rövidesen már nem is lesz szükség környezetvédelemre, mert a helyi szennyezés után a globális problémák is megoldódnak egy poszt-fosszilis gazdaságban? Ezek a jövő nagy kérdései, melyeket fel kell tennünk akkor is, ha ma még minden válasz elhamarkodott.

²⁶ European Environment Agency – Global Footprint Network: The National Ecological Footprint and Biocapacity Accounts, 2005 Edition,

²⁷ Kiss 2003. 128.

Hivatalos dokumentumok és statisztikai adatbázisok jegyzéke

- UNEP/DEWA/GRID adatbázis
A környezetvédő , természetvédő és zöld mozgalmak országos találkozójának állásfoglalásai, *Környezet és Fejlődés*, 1992/1.
- Eurobarometer 2004. Special Eurobarometer 217 *Attitudes of European citizens towards the environment*, 2005.
- European Commission 2005. European Commission: *Measuring Progress Towards a More Sustainable Europe*, 2005
- Commission of the European Communities Guide to the Approximation of the European Legislation
- European Environment Agency – *Global Footprint Network: The National Ecological Footprint and Biocapacity Accounts*, 2005 Edition
- KSH 1988. KSH: *Halandósági vizsgálatok 5.*, Budapest, 1988.
- KVM 2003. Magyarország főbb környezeti mutatói, Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, GRID, Bp. 2003. (adatbázis)
- OECD 2000. OECD: *Környezetpolitika vizsgálatok*, Magyarország, 2000.
- OKTH 1985.a. OKTH: *A környezetvédelem VII. ötéves tervi fejlesztési koncepciója*, Budapest, 1985.
- OKTH b. *A Balaton regionális környezetvédelmi kutatása*, OKTH, Bp, 1985.

Irodalomjegyzék

- Környezetvédelmi Lexikon*, Akadémiai Kiadó, Bp. 2001.
- Ábrahám 1988. Ábrahám Kálmán: *Környezetünk jövője*, Kossuth, Bp. 1986.
- Bársonyi, Széchy Bársonyi Krisztina - Széchy Anna: *Környezeti elemek minősége*, Budapesti Corvinus Egyetem Környezettudományi Intézete, Budapest, 2004.
- Bochiarz at al 1992. Zbigniew Bochniarz, Sándor Kerekes, József Kindler, János Vargha, Harald von Witzke: *Environment and Development in Hungary, A Blueprint for Transition*, BKE Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, Budapest-Minneapolis, 1992.
- Bulla 1989. Bulla Miklós (szerk.): *Tanulmányok hazánk környezeti állapotáról* - Bp. : Környezetgazdálkodási Intézet, 1989. - 176 p.
- Csanádi, Páczai 1998. Csanádi Mária-Páczai Erzsébet: *Környezetvédelem aprivatizáció közegében*, Közgazdasági Szemle 1998.1.
- Csermely, Kaderják Csermely Ágnes, Kaderják Péter: *Az ipari szerkezetátalakulás környezeti hatásai*, Közgazdasági Szemle, 1994.2.
- Csutora 1991. *A környezetvédők által okozott környezeti károk*, Aula, Budapest, 1991.4.
- Csutora 1997. Csutora Mária: *The Mismanagement of Environmental Conflicts*, in: *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 552 July 1997, pp.52-64.
- Csutora 2003. Csutora Mária: *Az EU-csatlakozás, várakozások és a feldolgozóipari vállalatok környezeti menedzsmentje*, in: *A megkérdőjelezett sikerágazat*, MTA Társadalomkutató Központ, Bp. 2003. 289-296. o.

- Foltányi, Kodolányi 1989. Foltányi Zsuzsa, Kodolányi Gyula (szerk.): *Közelről nézvést*, Püski, Bp. : 1989.
- György 1990. György Lajos, in: *Vita* környezetünk állapotáról és a tennivalókról, 3. part, 1990, 3. szám., 35. old.
- Kerekes 2002. Kerekes Sándor: *A magyar gazdaság környezeti teljesítménye az átmenet korában*, MTA doktori értekezés, Bp. 2002. május
- Kerekes, Kindler 1997. Kerekes Sándor –Kindler József: *Vállalati környezetmenedzsment*, Aula, 1997
- Kerekes, Kiss 2001. Kerekes Sándor-Kiss Károly: *Környezetpolitikánk az EU-elvárások hálójában*, Agroinform Kiadóház, Bp, 2001
- Kiss 2003. Kiss Károly: *Zöld gazdaságpolitika*, egyetemi jegyzet, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, Budapest, 2003.
- Kocsis 2005. : Kocsis Tamás: Tér és teljesség, in: *Kovács*, 2005. Tavasz-Tél.
- Láng 1990. Láng István: Környezeti jövőkép Magyarországon, In: *Környezet és Fejlődés* 1990. 3. - 5-8.p.,
- Lányi András 2000. *Környezeti konfliktusok társadalmi megítélése és mechanizmusai*, Zöld Belépő 90. BKE Környezetgazdaságtani Tanszék, Budapest, 2000.
- Nemcsicsné Zsóka, Németh 2004. Nemcsicsné Zsóka Ágnes- Németh Patrícia: *Gazdasági tevékenységek környezeti hatásai*, Budapesti Corvinus Egyetem Környezettudományi Intézete, Budapest, 2004. Kézirat.
- Nikodémus at al. 1989. Nikodémus Antal, Rétvári László, Tóth Miklós: *Bányászat és környezetgazdálkodás*, in: *Sorskérdéseink*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1989.
- Perman at al. 1996. Roger Perman, Yue Ma-James McGilvray: *Natural Resource & Environmentl Economics*, Longman, London és New York , 1996
- Sántha Attila 1990. Sántha Attila: *Agrártermelés és környezetvédelem*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Sajó 1987. Sajó András: Az alkotmányosság és lehetőségei a gazdaságban, különös tekintettel a környezetvédelemre, mint gazdaságilag releváns tevékenységre In: *Állam- és Jogtudomány*, 1987-88. 3-4. - 474-511. p.,
- Sólyom 1985. Sólyom László: A társadalom részvétele a környezetvédelemben. In *Medvetánc*, 1985/4-1986/1. szám, 217-242.p.
- Sólyom 1985. Sólyom László: A társadalom részvétele a környezetvédelemben, *Medvetánc*, 1985/4-1986/1. szám. 217-242.p.
- Somlyódi 2003. Somlyódi László: Az értől az óceánig, In: *Mindentudás Egyeteme*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2003.
- Szabó 1985.a. Szabó Máté: *Zöldek, alternatívok, környezetvédők : Az ökológiai mozgalmak elmélete és politikája – Gondolat*, Bp., 1985.
- Szabó 1985.b. Szabó Máté: Új társadalmi mozgalmak – a társadalmi mozgalmak új típusai, *Medvetánc*, 1985/4-1986/1. szám. 199-219.p.
- Szirmai 1999. Szirmai Viktória: *A környezeti érdekek Magyarországon*, Pallas Stúdió, Budapest, 1999.
- Szlávik 1990. Szlávik János: Környezeti örökségünk In: *AULA* 1990. 12. évf. 1. szám., 105-111. p.
- Vári 1997. Vári Anna: A környezeti döntésekben való társadalmi részvétel és konfliktuskezelés fejlődése Magyarországon, in: Kárpáti Zoltán:

Társadalmi és területi folyamatok az 1990-es évek Magyarországon,
MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központ, 1997. 273-297. p.
Wackernagel, Rees Mathis Wackernagel, William E. Rees: *Ökológiai Lábnyomunk*, Föld
2001. Napja Alapítvány, Bp., 2001.